

Смиљана Ђуровић

ИСТОРИЈА СКЈ И СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ — НОВА ВЕЛИКА ТЕМА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

(Методолошки прилог)

СТИЦАЈЕМ ОБЈЕКТИВНИХ И СУБЈЕКТИВНИХ ОКОЛНОСТИ ИЗЛАЗИ ДА САМ ДОШЛА ДА ДАМ ОДГОВОР НА ПИТАЊЕ ПОСТАВЉЕНО ПРЕ ПЕТ ГОДИНА ОВДЕ, У ТИТОГРАДУ. НЕ МОГУ РЕЋИ ДА САМ ДОШЛА ДА ДАМ ОДГОВОР, ИАКО ЋУ ПОКУШАТИ ДА ДАМ НЕКЕ ОДГОВОРЕ, ОДНОСНО ДА ДАМ НЕКЕ ЕЛЕМЕНТЕ, КОЈИ МОГУ ДА ТЕОРЕТСКИ ДЕТЕРМИНИШУ БАР ДОНЕКЛЕ РЕШЕЊЕ ТОГА ПИТАЊА.

Пишући саопштење за овај научни скуп прегледала сам дискусије које су пре пола деценије вођене о „Прегледу историје СКЈ“ и моја констатација је била поражавајућа: једино на титоградској дискусији постављено је питање „Шта је историја Партије?“ (Томица Никчевић). Многобројне примедбе, које су том приликом у свим научним центрима Југославије стављене на „Преглед историје СКЈ“, биле су постављене изван суштинског методолошког питања: каква је концепција Редакције „Прегледа историје СКЈ“ о историји Комунистичке партије Југославије, и какву је она могла да да у објективним условима савремене методологије југословенске историјске науке. Добија се утисак да она, методологија, у свом научном остварењу и не постоји, најблаже речено њоме се нико не бави. Дискусије сведоче о томе да наша најновија историографија само инстинктивно пи-па по мраку.

Априла 1964. године на дискусији која је вођена овде, у Титограду, Димо Вујовић је поставио питање граница историје Партије: историје Партије и историје радничког покрета у целини у првом периоду постојања КПЈ, односно СКЈ, као и историје политичког и економског развитка друштва у којем је Партија живела и радила; затим, где је граница између историје Партије и историје рата и револуције и где је граница између историје Партије и историје социјалистичке Југославије у целини (Историјски записи, 1964, књ. XXI, св. 2).

Томица Никчевић је био још одређенији и конкретнији, он је отворено поставио питање „Шта је историја КПЈ?“. За мене је много значајније то што је овај историчар из своје историјске

свести и подсвести успео да дефинише и постави отворено и јасно једно од суштинских питања историографије наше најновије историје, него што је он покушао да у исто време да и одговор. Концепција Редакције „Прегледа историје СКЈ“ га је потакла на то вероватно зато што сам „Преглед“ није отворено дефинисао то питање.

Ничкевић своје решење концепције историје Партије налази у политичкој историји, односно у посматрању историје КПЈ као историје једне политичке партије. Желимо напоменути да квалитативно треба разликовати КПЈ, као политичку партију, од историје КПЈ, односно нужно је разликовати историју КПЈ у ужем смислу од историје КПЈ у ширем смислу. Наводимо Ничкевићеву дефиницију историје СКЈ у целини, јер је то једна од ретких дефиниција историје Партије, која постоји у методологији наше историјске науке. Она гласи:

„Историја једне политичке партије, односно историја КПЈ, је пре свега историја развоја и уобличавања свих програматских, организационих, стратегијских и тактичких принципа партије у оквиру којих она учествује у политичким борбама и рјешавању судбине своје земље, свога друштва“. „Колико су у питању развијеније партије са интензивним утицајем и реаговањем на све, или готово све, друштвене манифестације живота у једној земљи, што је несумњиво био случај са нашом Комунистичком партијом нарочито у извјесним условима и периодима... њена историја се у дијалектичком смислу готово поклапа са политичком историјом земље. Према томе, сви они кључни политичко-економски, културни и др. проблеми друштва на којима је Партија проводила своју политичку активност представљају предмет њене историје“ (Историјски записи, 1964, књ. XXI, св. 2, 249).

На Симпозијуму у Загребу 1963. године захтевано је, када се ради о историји Комунистичке партије, комплексно истраживање најновијег периода историје народа Југославије. Васо Богданов је тада поставио питање: да ли писати историју Партије одвојено од остале историје, или је изнети у склопу целокупног економског, национално-политичког и друштвено-културног историјског збивања. Дилеме Леона Гершковича су биле исте: да ли је и у ком облику уопште потребно и добро писати посебну историју Партије, „или би партијску дјелатност и активност требало изразити у општој историји народа Југославије, односно радничког покрета“ (Путеви социјализма, 1964, бр. 3—4, 368).

На ова питања је, касније, на завршној дискусији о „Прегледу историје СКЈ“ у Београду, 1966. године, покушао да да одговор Драгослав Јанковић. У свом прилогу дискусији Јанковић је покушао да одговори на питања: 1) да ли историја Партије „може“ и да ли „треба“ да буде посебан предмет изучавања, или се мора изучавати као саставни део историје радничког покрета Југославије; 2) да ли се развитак радничког покрета уопште, а посебно у Југославији, може посебно изучавати или се мора про-

учавати само у склопу целокупне историје оних периода у којима се јавио и развио; 3) у каквом односу стоје историја СКЈ и историја радничког покрета Југославије према општој, тј. целокупној историји и према другим гранама историје Југославије (Неауторизована дискусија, Материјал Института за савремену историју Београд, 1).

У свом одређењу Јанковић раднички покрет посматра као политичко-друштвени покрет радничке класе, и то само као к о м п о н е н т у у процесу економског, политичког и културног развитка друштва, док је Комунистичка партија за њега политичка странка. Неправилна је његова констатација „да ни раднички покрет ни Партија немају своје самосталне историје у оном смислу у коме је то Маркс говорио за право, а у коме смислу можемо рећи то исто и за економију, и за политику, просвету, културу итд.“ Ова констатација је неправилна због тога што су раднички покрет и КПЈ историјске категорије, а нису елементи структуре историје науке, односно посебних научних области (економија, право) или историјске дисциплине (политичка историја, историја културе итд.). Као пандан историји радничког покрета и КПЈ Јанковић наводи историју права, просвете, економије. Ове категорије се не могу поредити ни у негативном смислу. Основна мисао проф. Јанковића је вероватно била да историја радничког покрета и историја Партије не могу бити посебне науке, или посебне научне дисциплине. Његова научна мисао је већ дуго времена заокупљена неодрживим стањем у нашој историографији најновије историје, нарочито у изучавању периода старе Југославије, због изразитог постојања два историографска колоска, односно потпуно одвојеног истраживања и изучавања две компоненте јединственог историјског развоја: изучавање на једној страни потпуно апстрахованог радничког покрета и на другој тзв. „буржоаске компоненте“ развоја Краљевине Југославије. Из научно-методолошких разлога Јанковић се одредио за посебно посматрање и проучавање радничког покрета и Партије, иако каже да се „Раднички покрет и Партија, као ни други друштвени односи, процеси и институције, не могу схватити из себе самих ни из тзв. опште еволуције људског духа, они се не могу схватити ако се не води рачуна о економским и друштвеним односима дате средине и времена, о постојању класе и класне борбе, ако се њихови корени не протежу у односима материјалног живота. „Међутим“, каже Јанковић, „стоји и друга околност која омогућује да се ипак поменути друштвено-економски, политички и други процеси, односи и збивања у прошлости узму као посебан предмет истраживања, а то је њихова релативна, већа или мања самосталност услед које се они могу ставити у центар појединих истраживања, узети као главни предмет посебних посматрања и научноистраживачких обрада“ (Јанковић, Неауторизована дискусија, 2). По Јанковићевом мишљењу има више оправдања посебна обрада историје Партије, него

посебна обрада историје радничког покрета. За њега је историја радничког покрета само једна компонента јединственог, тешко разлучивог историјског процеса, и издвојити и посматрати као посебан „предмет“ компоненту радничког покрета или његових делова значи не бити сигуран у обезбеђење пуне научне објективности. Историја КПЈ, по њему, има већу релативну самосталност „као једна посебна политичка организација“ као и „историја која има своје посебне изворе као базу истраживања (док су за историју радничког покрета главни извори углавном исти као и за буржоаски развитак)“ (Јанковић, Исто, 3. 4). Не може се, сматрати, међутим, како то тврди Јанковић, да историја КПЈ има своје „посебне изворе“, не бар у чисто методолошком одређивању, јер су то писани извори и припадају истој категорији историјских извора као и остали извори за раднички покрет, иако су садржински различити. У овом случају карактер предмета писаних историјских извора је ирелевантан за одређивање оправданости постојања посебне историје СКЈ у односу на историју радничког покрета, односно историје радничког покрета у односу на националну историју народа Југославије. Посебност неке историјске области не одређују извори, него специфичност историјског процеса и појава које она третира. Медијавелистику не одвајају од историје Рима карактер средњовековних повеља и хроника или археолошке ископине. Не ради се у случају историје радничког покрета и историје Партије ни о посебној научној области, ни о посебној историјској дисциплини, него о новим великим темама у историографији наше националне историје.

Несрећено стање око концепције историје радничког покрета, односно историје КПЈ и социјалистичке револуције, показује и стање са историографском терминологијом. Оно је, најблаже речено, хаотично. Када је у питању међународни раднички покрет, онда је дефиниција јасна (концепције Пере Дамјановића нпр. у „Приручнику за историју међународног радничког покрета“, Београд 1964). Са терминологијом везаном за историју радничког покрета код нас, међутим, ствар није једноставна. У историографској терминологији сусрећемо термине: „историја радничког покрета“, „раднички покрет“, „синдикални покрет“, „социјалдемократски период“, „историја социјалистичке револуције“, „историја НОБ-а“, „историја НОП-а“, „историја КПЈ“, „период социјалистичке изградње“, „историја социјалистичке Југославије“ итд. Све ове термине сусрећемо често хронолошки неограничене и предметно недефинисане. У једним радовима под историјом радничког покрета се подразумева само период развоја радничког покрета до 1919. године, односно оснивања КПЈ, У другим раднички покрет егзистира упоредо са КПЈ, односно историја радничког покрета постоји упоредо са историјом СКЈ. Тако су формулисане и неке збирке извора: „Грађа за историју радничког покрета и КПЈ у Војводини 1918—1929“ и др. За саве-

товање историчара који се баве историјом двадесетог века које је одржано у Београду 1967. године направљена је „Информација о раду на историји радничког покрета и КПЈ између два рата“. За треће, историја радничког покрета је комплексан појам који унутар себе обухвата све фазе развоја радничког покрета од социјалдемократског периода, преко оснивања КПЈ и социјалистичке револуције и ослободилачког рата до данас, односно до изградње и остваривања социјалистичког система (Владо Стругар, нпр.).

У напомени редакције „Путеви социјализма“ 3—4, Издање Института за историју радничког покрета у Загребу 1964, (стр. 7), стоји да је у Загребу децембра 1963. године одржан симпозијум о „Прегледу историје СКЈ“ о проблемима научноистраживачког рада „повијести радничког покрета, револуције и социјалистичке изградње“. Реферат Фрање Туђмана има поделу на: историја радничког покрета, историја СКЈ, историја НОБ-а и револуције (Путеви социјализма, 3—4, 1964, 14). Сви институти у земљи који се баве историјом радничке класе у најновијој националној историји Југославије у свом наслову имају назив „Институт за изучавање радничког покрета“.

На дискусији вођеној поводом „Прегледа“ у Сарајеву Бранислав Бурђев је говорио о „комунистичком покрету“ (Прилози ИРП, Сарајево 1965, бр. 1, 329). Најновије издање колектива аутора Института за историју радничког покрета у Загребу гласи „Комунистички покрет и социјалистичка револуција у Хрватској“ (Загреб 1969).

Ако покушамо да све ово систематизујемо у односу на употребу термина „историја радничког покрета“, „историја КПЈ“ и „историја социјалистичке револуције“, онда као уопштавајућу ситуацију имамо следеће стање:

1) под „историјом радничког покрета“ подразумева се историја радничке класе до 1919. године, односно оснивања КПЈ, па имамо следећу периодизацију: историја радничког покрета, историја КПЈ, историја социјалистичке револуције и историја социјалистичке Југославије;

2) у случају када се „историја радничког покрета“ схвата комплексно периодизација је оваква: социјалдемократски период, историја СКЈ, историја социјалистичке револуције и НОР-а и историја социјалистичке Југославије.

Ова два случаја су најизразитија. Да бисмо могли да дамо и све остале варијанте било би потребно извршити много шира методолошка истраживања. Важно је истаћи да је Редакција „Прегледа историје СКЈ“ пренебрегла горе наведену хронолошки и тематски уску периодизацију историје СКЈ и ову идентификавала са историјом радничког покрета у целини, с тим што је социјалдемократски период схватила као предуслов за појаву револуционарне комунистичке партије и њеног револуционарног покрета.

„Историја радничког покрета“ је данас термин који је устале у светској историографији. Код нас он је преузет из совјетске историографије (први совјетски историчар Покровски употребава термин „раднички покрет“ двадесетих година овог века; види „Повијест Русије од најстаријих времена до данас“, Загреб, 1935), и показује се у пракси као најживотворнији.

У „Малој политичкој енциклопедији“ (Београд 1966, 991) стоји да је „раднички покрет“ политички термин који је у честој употреби, али у погледу његовог тачног значења не постоји сагласност, односно он се често изједначава са термином „социјалистички покрет“. И једно и друго по овој енциклопедији могу се схватити и шире и уже. Политички термин „раднички покрет“ најчешће означава организовану активност радничке класе управљену побољшању њеног тренутног положаја или онога који ће наступити у ближој или даљој будућности. Ова организована активност развија се у делатности организација радничке класе — радничким синдикатима и политичким партијама . . .“ (стр. 991—992).

Треба нагласити да се историографски термин „историја радничког покрета“ разликује од политичког термина „раднички покрет“ по својој суштинској одређености, иако постоји привидна потпуна идентичност. Оно што одређује историографски термин јесте управо појам „историја“, који у себи садржи све познате историографске одређености и категорије. Еволуција политичког термина „раднички покрет“ у историографски термин „историја радничког покрета“ ишла је упоредо с еволуцијом развоја радничког покрета у његовом историјском процесу. Данас, када је раднички покрет у већем делу света превазишао своје почетне фазе организовања радничких синдиката и помоћи породицама болесних и незапослених радника, када је од почетка овога века, односно од октобарске револуције 1917. године добио облик успостављања новог друштвено-економског и политичког система, када је променио структуру савременог друштва, променио се и сам, а са њим и лингвистички појам који га детерминише. Зато је сасвим разумљиво да се данас у свету под „раднички покрет“ подразумева и шире „социјалистички покрет“ и да се идентификују, јер је данас историјски та идентификација нужна. Она је нужна и историографски. Због тога се данас у нашој историографској пракси под „историјом радничког покрета“ све чешће подразумева и историја не само синдикалног покрета и социјалдемократског периода у XIX веку него и историја КПЈ, као и историја социјалистичке револуције и НОР-а, односно историја социјалистичке Југославије. Историографски појам „историја радничког покрета“ све више постаје комплексан појам, који у нашој савременој историографији детерминише историју радничке класе и генезу настанка социјализма, односно од четрдесетих година овога века скоро се потпуно идентификује са националном историјом југословенских народа у XX веку.

Како најбоља теоретска решења произлазе из појава које су се у пракси показале као животне, то би методологија историјских наука требало да преузме из савремене историографске праксе оне термине који су се показали као животни, односно одрживи. По мени, коначно методолошко решење било би вероватно „историја радничке класе у Југославији“ или „историја социјализма“, „историја комунистичког покрета“, можда. Унутар политичке историје онда научно треба извршити периодизацију историје радничког покрета у оквирима националне историје народа Југославије. При томе би било најважније одредити моменат када историја радничке класе прераста у националну историју југословенских народа XX века, односно када историјско присуство нове друштвене класе постаје такво да детерминише развој националне историје у толикој мери да се са њим идентификује. То је у исто време и моменат када се у пуном смислу наша национална историја укључује у токове светскоисторијског процеса савременог света, а тај моменат је везан управо за афирмацију класе која је изникла из дубина индустријског друштва и из дуге анонимности изашла на светлост историјске позорнице.

Унутар тога се онда поставља питање односа историје револуционарне партије радничке класе у Југославији и социјалистичке револуције.

Остварена и дата концепција Редакције „Прегледа историје СКЈ“ даје утисак да су се аутори колебали између концепције да историју Партије дају као историју једне политичке партије и схватања о комплексности концепције историје Партије, која се и по њима у најновијем периоду историје југословенских народа потпуно идентификује са националном историјом, односно део је опште историје света у коју улази као компонента међународног радничког покрета.

Одредити методолошку концепцију историје СКЈ значи пре свега имати у виду присутност чињенице да је то свесна политичка и друштвена сила изникла природно из инфраструктуре индустријског друштва. Као таква она није још добила одређење у нашој историјској науци.

Што се тиче става историографије према социјалистичкој револуцији, ту се већ могу одредити тачно извесне методолошке компоненте. За методологе је у основним оквирима питање социјалистичке револуције у Југославији решено, јер је решено кључно питање односа рата и револуције, које је дуго времена чекало да се постави. Остаје још само да се повуку тачне границе односно да се утврди да се не могу повући.

Историја радничког покрета је последње деценије (од 1959. године) у југословенској историографији отворила готово у потпуном тоталитету једну нову историографску област, која у себи носи нову велику тему; историју генезе настанка социјалистичког друштва у Југославији. Историја Комунистичке партије Југославије и историја социјалистичке револуције у ок-

виру ове историографске области представља тему од приоритетног значаја по својој историјској свежини. Она има своја посебна историографска обележја, али она није толико методолошки и историографски специфична да би била и постала посебна историјска дисциплина, као што је покушавају окарактерисати неки историчари (у неким дискусијама о „Прегледу“, као и у неким информацијама за научне скупове). По свом историографском карактеру она није тема која би довела, бар за сада изгледа тако, до нужне појаве нове историјске дисциплине, да би се могла научно потпуно истражити. Неке нове теме из грађанске историје: трговина, занатство, индустрија довеле су, на пример, до појаве посебне историјске дисциплине — економске историје. По свом садржају историја КПЈ и социјалистичке револуције у Југославији је ужа од онога што обухвата једна историјска дисциплина, политичка историја на пример, јер је ограничена и хронолошки и тематски (тематски у смислу да обухвата само једну од тема из југословенске историографије националне историје). С друге стране, она превазилази уске оквире политичке историје, јер њено научно истраживање захтева интегрални приступ, односно њена историјска слојевитост и историографска структура су такве да захтевају третирање од стране неколико историјских дисциплина (економске историје, историје културе, војне историје, правне историје) као и посебних наука (социологије, на пример, и етике). Бранко Петрановић поставља као научну нужност интердисциплинарни приступ изучавању социјалистичке револуције у Југославији, односно интердисциплинарну сарадњу са другим друштвеним наукама да би се проучили разноврсни аспекти рата и револуције: друштвено-економске промене, етику револуције, међунационалне односе, социологију народноослободилачке борбе (Б. Петрановић, Рад на историји социјалистичке револуције и неки основни аспекти интердисциплинарне сарадње, ЈИЧ, 1965, бр. 3, 79—81). Јоцо Марјановић сматра да новија историја треба да буде „поље рада многих друштвених наука“ (Ј. Марјановић, Тезе за обраду неколико проблема из истраживачког рада у области новије историје, ЈИЧ, 1965, бр. 3).

По чему је историја СКЈ и револуције нова и велика тема у нашој историографији?

Она тематски обухвата нова, до сада неосвојива подручја историографије и даје историјској науци нови историографски садржај у конкретно-историјском смислу. Својом тематском димензионалношћу историја СКЈ и социјалистичке револуције у Југославији представља велику тему. Ново може бити нешто само под претпоставком да даје потпуно нови садржај или нову форму, оно што том новом садржином и том новом формом обогаћује спознају, односно одређену науку и људско искуство. Историја у свом непрекидном хераклитовском кретању даје нове садржаје људском духу, нове беоцуге баца у празан простор ис-

пред цивилизације. А ти нови историјски садржаји дају нове историографске теме. Историографија може да да нове теме и независно од токова историје, она може да да нови угао посматрања те исте историје. Тај нови угао југословенска историографија је добила, као и светска, кроз теорију марксизма. Међутим, нови садржај она је добила тек последње деценије поставши свесна помоћу политичности присуства новог историјског садржаја. Када кажемо да је наша историографија постала свесна помоћу политичности, онда мислимо на то да је „Преглед историје СКЈ“ настао на иницијативу ЦК СКЈ, који је после „VII конгреса живље подстакао рад на историји радничког покрета у нашој земљи“ („Преглед историје СКЈ“, Београд 1963, предговор, 5). Увек, дакле, постоји један императив из животних токова историје, који је често политичан, и који делује на историографију. Свако историјско доба својим новим садржајима је обогаћивало и обогаћује и историографију новом тематиком. Тако је после француске буржоаске револуције у француску историографију уведен трећи сталеж (увео га је историчар Тијер). Историју комунистичке партије, авангарде радничке класе, увела је у историографију као нову тему совјетска историографија после октобарске револуције. На дискусији у Сарајеву Недим Шарац је изнео мишљење да се може приметити утицај „Кратког курса историје СКП(б)“ на концепције „Прегледа историје СКЈ“ (Прилози ИРП, Сарајево, год. I, 1965, бр. 1). Својом докторском дисертацијом „Политичке и правне прилике за време привремене владе ДФЈ“ (објављено као књига у Београду 1964. године) Бранко Петрановић је у нашој савременој историографији отворио нову историографску тему: историју социјалистичке Југославије.

Са историјом радничког покрета код нас је предмет историјске науке постала једна сасвим нова друштвено-економска структура. Колико је човек у социјалистичком друштву постављен у нову структуру и каква је та нова структура за историографију је ново. Ново је то да се човек, Марксов индивидуум, налази у сасвим новим историјским условима, да ли и у природноисторијским? Колико је и у ком облику оно основно, подела рада, у социјализму друкчија од досадашње — све је то сасвим ново за југословенску историографију. Каква је то политичка структура из које је изникла Комунистичка партија Југославије, шта је то феномен револуције, чиме се одликује социјалистичка култура — све су то нова питања. Феномен револуције је пред историографију поставила француска буржоаска револуција, да би добио своје праве историјске и историографске димензије са октобарском револуцијом у Русији. Теорија марксизма је научно поставила тај проблем пред историографију. У југословенској историографији феномен револуције, посебно социјалистичке револуције, тек је постао тема историографије. Једно од важних питања за методологију јесте питање — колико изучавање исто-

рије радничког покрета значи стварање нове тематике на основу нових историографских концепција насталих под утицајем марксистичке теорије, а колико су раднички покрет и радничка класа сами по себи нова историографска тема, односно нови историографски квалитет.

Посебно интересантна нова област истраживања унутар ове нове теме јесте подручје класне структуре и социјално-економских слојева социјалистичког друштва. За сада доминантну улогу у интересу историографије има победничка радничка класа, док су теме: сељаштво и интелигенција, на пример, запостављене. Сасвим нова и још неначета је тема: интелигенција, њена улога у изградњи и популарисању комунистичке идеологије и научног марксизма. Обухваћена је овлаш ту и тамо само у оквирима историје културе, док до сада није посматрана у смислу друштвеног слоја.

Поред свега тога што историја СКЈ унутар историје радничког покрета представља нову и велику тему, она не може бити третирана као самостална историјска дисциплина, јер не постоји, како смо видели, методолошко оправдање за то. И поред тога што је историографију обогатила за једну нову велику тему, она нема оне методолошке елементе који су јој нужни да би је учинили историјском дисциплином као што су, на пример, историја културе и економска историја. Немогуће је, такође, у колико се не жели историја СКЈ изједначити са историјом неке од буржоаских политичких странака из међуратног периода, изучавати и писати историју СКЈ искључиву и одвојену од историје старе Југославије, историје социјалистичке револуције и историје социјалистичке Југославије, јер би се онда то svelo на потребе једне монографије о Комунистичкој партији Југославије, односно о политичкој странци као таквој. У том случају не би требало ни употребљавати израз „историја“ Комунистичке партије Југославије, јер методолошка одређења концепције писања једне монографије далеко су испод научних захтева писања једне историје СКЈ, или историје социјалистичке револуције. *Историја СКЈ и социјалистичке револуције, као и цела историја радничког покрета су једна велика и нова истраживачка област најновије историје народа Југославије* и само као таква научно оправдано може да постоји.